

ВСТУПНЕ СЛОВО

Дорогі і шановні друзі, колеги!

У ці весняні дні я радий привітати вас у Києві, у стінах Інститут історії України Національної академії наук України. Ми проводимо разом з вами і спільно з Асоціацією дослідників голодоморів в Україні, яку представляє наш давній друг і колега Левко Григорович Лук'яненко, «круглий стіл».

Сьогоднішній «круглий стіл» приурочений трагічній сторінці історії України. Мова піде про голод 1946–1947 рр. в СРСР, який торкнувся не лише України, але й Молдавії, Поволжя, окремих центральних районів Росії. Проте нашої землі він торкнувся найбільше: на 80% території України населення голодувало.

«Круглі столи» добре проводити, коли виписана чітка фундаментальна наукова проблема, коли є можливість обговорити усю специфіку теми, проводити обговорення в рамках теоретичних наукових дискусій, а «круглі столи» про Голодомори, повірте мені, викликають щемливі відчуття у серці, коли ми ставимо такі питання на обговорення. Але очевидно, що саме у науковому середовищі це потрібно робити. І враховуючи, що це був голод 1946–1947 років, тобто на всього декілька десятків років тому припав апогей цього голоду, ми поставили цю проблему на обговорення нашого «круглого столу». Я безмірно вдячний передусім учасникам «круглого столу», які представляють Національну академію наук України, я маю на увазі Інститут політології, а також Київський національний університет, Службу безпеки України, Чернігівський державний педагогічний університет, Вінницький державний педагогічний університет, Драгоманівський університет, Миколаївський навчально-науковий інститут Одеського національного університету, Волинський державний університет, Чернівецький національний університет, Миколаївський державний університет та ін. Тобто, як ви бачите, наявна значна географія учасників і, відповідно потужне наукове підґрунтя, фаховість людей, які сьогодні будуть обговорювати цю проблему.

Я спочатку мав намір виказати своє ставлення, свої оцінки відносно подій 1946–1947 років. Але нині, дивлячись на таку поважну фахову аудиторію, відмовляюся від формального виступу. Мої оцінки, як науковця, тих трагічних подій ви знаєте, вони вам відомі, і нічого нового я вам не скажу – ви всі професіонали! І скажете значно краще і значно більше за мене. Я можу лише одне сказати, що проблема на сьогодні у нас не нова. Як науковці, цю проблему ми фактично вивчаємо з кінця 1980-х років. Проблема голодоморів досліджується широко і потужно. Означу лише деякі тези.

Складне становище в народногосподарському комплексі, нестача робочих рук, проблема фізичного і морального виснаження громадян, об'єктивні труднощі переходу від війни до миру, ускладнені несприятливими природними

умовами – все це ті фактори, що загрожували за непередбаченого керівництва напруженим становищем у продовольчій сфері. Ці моменти супроводжувалися суб'єктивними чинниками: непомірними хлібозаготівлями, суворо регламентованою господарською діяльністю колгоспів і радгоспів, коротко кажучи, антиселянською політикою влади, що, врешті-решт, і призвело до трагедії голоду 1946–1947 рр.

Випадки голодування населення були помітні ще на межі 1945–1946 рр. Після посухи 1946 р. продовольча проблема загострилася взимку 1946–1947 рр. і на першу половину 1947 р. припав пік голоду в Україні. Окремі випадки голоду фіксувалися і на межі 1948–1949 рр. Страждало щонайменше 15 млн. осіб. Жертвами голоду стали близько 1 млн. осіб. Найбільше голодних смертей сягнуло територій Ізмаїльської області (44%), Сталінської (9%), Запорізької та Вінницької (по 5%), Дніпропетровської та Кам'янець-Подільської областей (по 4%). Відносно менший відсоток спостерігався у північних областях – Сумській (0,73%), Житомирській (0,24%), Чернігівській (0,18%). В областях Західної України зареєстровано майже 2% всіх летальних випадків, проте їх зазнавали переважно приїжджі, які прибували туди в пошуках хліба.

Західний регіон республіки в цей час відчував насильницький курс радянської влади, йшло насадження колгоспної системи, здійснювалися депортації. Лише за жовтень 1947 р. було вислано 78 тис. осіб – «куркулів, посібників та членів сімей бандитів». Загалом, 1946–1947 рр. були трагічними для всієї України, для всього її населення.

Голод значно вплинув на соціальне життя, поведінку, настрої людей, не кажучи вже про їх фізичний стан. Зменшилась громадянська активність, повсюдно спостерігався пригнічений морально-психологічний стан, поширювались антирадянські настрої, зросла кількість побутових злочинів, прогресувало масове сирітство, інші неблагополучні прояви стали характерними для українського соціуму. Стоячи перед загрозою голодної смерті, громадяни все частіше згадували війну, на якій, здавалося, було легше; подекуди навіть звучали думки про бажаність нової війни, яка могла б покінчити з радянською владою. Незважаючи на це, влада не визнавала трагедії, відвертаючи громадську думку від негараздів, проводячи вибори органів «влади народу» тощо. Більше того, в той складний час за 1946–1947 рр. було експортовано 2,5 млн. т зерна.

Ми зараз погано знаємо стан людини в умовах нестачі продуктів харчування. Важно собі уявити той пригнічений стан особи, суспільства, яке щойно переможно закінчило страхітливую війну і сподівалося на краще. Загроза голодної смерті штовхала людей на аморальні вчинки, траплялися випадки канібалізму. В цілому голод залишив глибокий трагічний слід у суспільній свідомості.

Рятуючись від голоду, близько 2 млн. осіб залишили села і вирушили до великих промислових міст, де намагалися влаштуватися на підприємствах задля отримання хоча б мінімального пайку продовольчого забезпечення.

Суттєву допомогу голодуючим надало населення Західної України, яке зі співчуттям ставилося до приїжджих з уражених голодом регіонів. Значну допомогу Україна отримала від Адміністрації допомоги і відбудови при Об'єднаних націях (ЮНРРА). Упродовж 1946–1947 рр. 211 суден завезли до України 309 тис. 966 т продовольства. Проте на заваді організації широкої допомоги голодуючим стояло замовчування трагедії, її причин, що, власне, і обумовило обмеження допомоги та прирікало людей на голодну смерть.

Голод 1946–1947 рр. став третьою штучною трагедією українського села в ХХ ст., останнім актом насадження колгоспної системи. Якщо голод 1921–1923 рр. був невдалою спробою запровадження колгоспів, геноцид 1932–1933 р. «зламав хребет» українському селянину, то голод після Другої світової війни утвердив колективне господарювання на селі, загнав селянина в колгоспи, поховав надії на лібералізацію соціально-економічної політики на селі. Він став тим чинником, який остаточно заглушив паростки до демократизації суспільства, пробуджені в роки війни, і надовго відбив звичку до одноосібного господарювання пересічного українця.

Виконання хлібопоставок оголошувалось «першою заповіддю перед державою» з відповідними наслідками для тих, хто її не виконував. Відновлення чинності сумнозвісного «закону про 5 колосків», інші обмеження і суворі розпорядження, спрямовані на «викачування» зерна з українського села, справжня «боротьба за хліб» створили те середовище, в якому і почали реанімуватися закладені у 1930-х рр. тоталітарні тенденції в житті держави. Фактично на фоні голоду 1946–1947 рр. радянська тоталітарна система відновила свої позиції в суспільстві.

Про голод 1946–1947 рр. на сьогоднішній день написано багато праць. Ще живі свідки тих трагічних днів. Проте говорити про широку обізнаність суспільства з повоєнним голодом не доводиться. В Інституті історії України діє Центр дослідження геноциду українського народу (на чолі з В.І. Марочком), який зробив чимало для поширення правдивої інформації про голодомори в Україні до української та міжнародної громадськості. Опубліковано солідні збірники документів і матеріалів, свідчень осіб, які пережили голод, проводяться конференції, «круглі столи» тощо. Проте повністю розкрити цю тему, очевидно, непросто: настільки багатомірна, складна і трагічна ця сторінка історії українського народу.

Хочу оприлюднити дві цифри. За даними бібліографічного покажчика, виданого в Одесі, якщо з 1932 по 2000 рік було опубліковано 6 тис. 500 різноманітних праць з різних аспектів проблеми голодоморів в Україні, то лише з 2000 по 2005 рік було опубліковано вже 5 тисяч робіт! Тобто ми спостерігаємо значну динаміку в напрацюванні відповідних праць з проблеми. Як ви розумієте, з часом вже змінилися науково-ідеологічні наголоси, змінилося покоління дослідників, з'явилася когорта молодих вчених. Врешті-решт до наукового обігу

почала вводитися величезна багатоаспектна джерельна база, яка дозволяє більш цілеспрямовано і фундаментально вивчати цю проблему. Це дуже важливий факт. Тому що, по суті, в попередні роки ми намагалися продовжувати науково розробляти усталені тематичні лінії, тим чи іншим чином пов'язані з цими подіями. Нині ж з'явилася нова якість у дослідженні. Це нові документи і твердження, гіпотези, оцінки. Це нові бачення! Ми сперечаємося, ми з чимось не погоджуємося, ми виносимо ці проблеми на обговорення і апробуємо їх в дискусіях на «круглих столах», симпозиумах, міжнародних зустрічах. Проте ще 15 років тому цього не було і не могло бути, як ви розумієте, з відомих причин. І мова йде не лише про голод 1946–1947 років, мова йде про оприлюднення правдивої інформації стосовно усіх українських голодоморів у ХХ столітті. Там були різні причини, різні обставини, різні наслідки, проте це для мене другорядне. Першорядним для мене в цьому випадку залишається те, що відбувалося все це у одній і тій самій системі ідеологічних координат, у рамках тієї ж суспільно-політичної системи, з одними і тими ж дійовими особами, а, головне, з одними й тими ж трагічними наслідками – мільйонами загиблих людей! Ось про що ми повинні говорити! Якщо оперувати науковими термінами, то мова йде про типологічно відмінні чи типологічно спільні речі. Але ми повинні зазначити – в принципі це був продукт тоталітарної системи. Нинішній плюралізм дозволяє існування різних оцінок, оприлюднення різних цифр і трактовок. Сьогочасна суспільна мораль вимагає від нас оплакування смерті однієї загиблої людини, а коли мірилом смертей були плюс-мінус один-два мільйони, то для нас це виявляється нібито якимись абстрактними речами. Так не повинно бути в нашому суспільстві, яке нормально функціонує, дотримується загальнолюдських цінностей і християнської моралі.

Я бажаю вам і усім, кому не байдужі порушені проблеми, плідного «круглого столу», взаємоповажливого дискусійного настрою, продуктивних дослідницьких результатів на цьому та інших наукових теренах. Для нас сьогодні є головним – дати суспільству доброякісну, чесну, ідеологічно і політично незаангажовану наукову продукцію. Я колись зазначав, і зараз повторюю – повірте, людям байдуже, який інструментарій і методи досліджень ви застосовуєте, де ви працюєте і які наукові кола і дослідницькі школи представляєте, з яких джерельних масивів ви виокремлюєте зернята правди чи яку людську філософію сповідаєте – людина просто хоче знати правду! Правду про свою рідну землю, про своїх батьків-прадідів і врешті правду про трагічну сторінку з минулого своєї сім'ї, усієї України. І це на сьогодні є найголовнішим!